

УДК 342.5 (477)

КІБЕЦЬ Д.В.

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВАЛЮТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті на основі аналізу наукової літератури здійснено історико-правовий аналіз валютного регулювання в Україні. Встановлено, на сьогодні говорити про те, що процес розвитку валютного регулювання є завершеним не доцільно. Наголошено, що нині постала нагальна необхідність у прийнятті Закону України «Про валюту», який би містив сучасні положення та норми, які дозволили б врегулювати досить складні правові відносини, які складаються у сфері валютного регулювання.

Ключові слова: історико-правовий аналіз, валютне регулювання, валютна політика, нормативно-правовий акт.

В статье, основываясь на анализе научной литературы, осуществлен историко-правовой анализ валютного регулирования в Украине. Установлено, что сегодня говорить о том, что процесс развития валютного регулирования является завершённым, не приходится. Отмечено, что в настоящее время возникла настоятельная необходимость в принятии Закона Украины «О валюте», который бы содержал современные положения и нормы, которые позволили бы урегулировать достаточно сложные правовые отношения, складывающиеся в сфере валютного регулирования.

Ключевые слова: историко-правовой анализ, валютное регулирование, валютная политика, нормативно-правовой акт.

In the article, on the basis of analysis of scientific literature, the historical-legal analysis of currency regulation in Ukraine was carried out. It is established today to say that the process of development of currency regulation is not finished to speak. It was emphasized that nowadays there was an urgent need for the adoption of the Law of Ukraine "On Currency", which would contain modern provisions and norms that would allow settling rather complicated legal relations that are in the field of currency regulation.

Key words: historical-legal analysis, currency regulation, currency policy, normative-legal act.

Вступ. На сучасному етапі соціально-економічного та політичного розвитку світового суспільства економіка жодної країни не може бути закритою, а тому розвиток будь-якої держави світу нерозривно пов'язаний із коливаннями (як позитивними, так і негативними) у світовій економіці. За таких умов стрімко зростає значення валютного регулювання як одного з ключових механізмів впливу на формування та розвиток як зовнішньоекономічних, так і внутрішньоекономічних відносин у державі. Практика показала, що на сьогодні в Україні у сфері валютного регулювання існує велика кількість проблем. Однак вирішення проблемних питань у цій сфері є неможливим без дослідження історико-правового розвитку валютного регулювання в Україні, адже саме розгляд історії дає можливість проаналізувати помилки минулого та уникнути їх у майбутньому.

Окремі етапи розвитку валютного регулювання розглядали у своїх наукових роботах такі вчені, як О.В. Баулін, В.І.Лебідь, П.С.Матвеев, О.М. Музичук, М.А. Пожидаєва, Л.М. Кравченко, О.О. Шапошников, О.В. Боришкевич, І.В. Краснова, Н.Н. Земцов, В.А. Пушкин, Н.М. Артемов, Н.М. Тюріна В.С. Білошапка, Ю.А. Крохіна, А.П. Рум'янцева, Н.С. Рум'янцева та багато інших. Попри велику кількість наукових праць, єдиного комплексного дослідження, присвяченого історико-правовому аналізу валютного регулювання в Україні так проведено і не було.

Постановка завдання. Саме тому метою статті є визначення особливостей становлення та розвитку валютного регулювання в Україні.

Результати дослідження. Здійснювати історико-правовий аналіз валютного регулювання в Україні, на нашу думку, доцільно із 1917 року. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції в Росії була введена державна валютна монополія, яка проіснувала аж до середини 1980-х рр. Державна валютна монополія володіла такими характерними ознаками:

- 1) практично повною ізолюваністю внутрішнього товарного та грошового ринку від світових ринків товарів, послуг і капіталів;
- 2) централізацією управління валютними ресурсами держави;
- 3) мінімальним числом безпосередніх учасників зовнішньоекономічної діяльності, що обслуговуються в основному через єдиний «валютний» банк;
- 4) заборonoю на володіння і обіг валютних цінностей всередині країни;
- 5) відсутністю об'єктивної необхідності у наявності економічно та юридично вивіреної системи валютного регулювання, замість якої панувало пряме державне адміністрування [1].

Першим документом, що встановлював державну валютну монополію в Росії, традиційно вважається прийнятий наприкінці 1917 р Декрет Ради народних комісарів «Про скасування Дворянського земельного банку і Селянського поземельного банку». Відповідно до нього все майно, що перебувало у власності цих кредитних організацій, передавалося місцевим органам радянської влади і селянам. Декретами Всеросійського центрального виконавчого комітету «Про націоналізацію банків» та «Про ревізії сталевих ящиків в банках (банківських сейфів)», прийнятими у грудні 1917 р, в Росії була введена державна монополія на банківську справу. Золото в монетах і злитках, які зберігалися в сейфах клієнтів, підлягали конфіскації і передачі в загальнодержавний золотий фонд [1].

Постановою Вищої ради народного господарства (далі – ВРНГ) Російської Радянської Федеративної Соціалістичної Республіки від 12 січня 1918 року «Про затвердження секції благородних металів ВРНГ і про встановлення казенної монополії торгівлі золотом і платиною» була започаткована секція благородних металів ВРНГ у складі представників спілок робітників золотосрібного виробництва та організацій робітників, союзу металістів та осіб, делегованих президією другого відділу ВРНГ. З 15 січня 1918 року встановлювалась казенна монополія на торгівлю золотом у всіх видах, крім виробів з золота. Крім того, постановою закріплювався правовий режим ввезення на територію і обігу платини всередині країни. Встановлювалися заборона імпорту платини, а торгівля платиною з 15 січня 1918 становила монополію держави. Платина сира і з очисних фабрик мала надходити в Держбанк за ціною, яка призначалася секцією благородних металів ВРНГ. Була введена заборона на виробництво в Росії будь-яких виробів із платини та її сплавів, крім тільки необхідних наукового і технічного приладдя за посвідченнями компетентних організацій з дозволу секції благородних металів ВРНГ [1].

Окрему увагу необхідно звернути на валютні права населення. Так, з кінця 20-х років радянським громадянам в основному було заборонено володіти іноземною валютою або укладати валютні операції. Тільки особи, що працювали за кордоном або отримали спадщину, подарунки, гонорари, могли відкривати певні види рахунків у Зовнішекономбанку. Донедавна кошти з таких рахунків використовувалися здебільшого для покупок в «Берізках» на чеки Зовнішпосилторга. Валютне регулювання в країні зводилося до розподілу валютних ресурсів на основі валютного плану і єдиної валютної каси, а також встановлення порядку ввезення, вивезення та пересилання готівкових грошових знаків. Економіка була фактично ізолювана від світового ринку, хоча, як показала практика, це не допомогло захиститися від несприятливих зовнішніх впливів, а навпаки результатом стали цінові диспропорції, ірраціональність валютних курсів і процентних ставок, вразливість перед обличчям зовнішніх ставок [2].

Уже після війни політика США чинила тиск на економіку СРСР, залежність від долара вимагала інтенсивного індустріального розвитку, що в післявоєнні роки досягалося з великими труднощами – потрібно було відновлювати свою країну. Західні країни нав'язували Радянському Союзу дешевий експорт, це було невигідно і відчутно позначалося на загальній економічній ситуації в країні. Потрібні були альтернативи. Повністю позбутися залежності від USD СРСР вдалося лише в 50-і роки. На самому початку 50-х, незадовго до смерті, Й. Сталін виношував перспективну, на його погляд, ідею зі створення блоку держав, які відмовилися б від долара повністю. У сформованих умовах ідея була здоровою, але померла разом з вождем. Вже з кінця 50-х років міжнародна торгівля СРСР знову стала здійснюватися в доларовому еквіваленті, що знову вдарило по економіці [3].

На початку 1960-х рр. валютні операції і міжнародні розрахунки були передані Зовнішекономбанку СРСР, і з січня 1961 він одноосібно здійснював всі зовнішньоторговельні грошові

і валютні операції. Статут Зовнішекомерційного банку СРСР, прийнятий у 1962 р., закріплював функції щодо забезпечення державної валютної монополії. Також відповідно до Статуту Зовнішекомерційного банку СРСР надавалося право відкривати як на території СРСР, так і за кордоном свої відділення, агентства та представництва. У 60-ті р. XX ст. Зовнішекомерційний банк СРСР почав брати активну участь у вирішенні і реалізації найважливіших економічних завдань країни, пов'язаних з міжнародним співробітництвом, розвитком валютно-фінансових і кредитно-розрахункових відносин з іноземними державами. Зовнішекомерційний банк СРСР укладав угоди про кредити з іноземними банками для фінансування імпорту товарів. На його рахунках зосереджувалися валютні доходи від експорту товарів і послуг. З метою вдосконалення порядку звернення валютних цінностей на території країни Президія Верховної Ради СРСР видала Указ від 30.11.1976 «Про угоди з валютними цінностями на території СРСР», яким встановлювалося, що на території СРСР операції з купівлі у організацій і громадян, а також з продажу їм валютних цінностей вчиняються Зовнішекомерційним банком СРСР [1].

Отже, основою валютної системи СРСР до 1986 року була валютна монополія держави. Держава мала виняткове право володіти й розпоряджатися іноземною валютою. Основним джерелом валюти були доходи від експорту, залучені кредити та накопичені внутрішні резерви (видобування дорогоцінних металів та каміння). Використання валютних цінностей здійснювалося Держпланом, Мінфіном і Держбанком СРСР. Концентрація валютних доходів від експорту та конверсійної операції з іноземною валютою здійснювали лише три банки: Зовнішекомерційний банк, Міжнародний банк економічної співпраці (МБЕС) та Міжнародний інвестиційний банк (МІБ). Володіючи значними обсягами валютних ресурсів, ці банки були великими гравцями на світовому валютному ринку [4].

Важливим кроком на шляху відмови від валютної монополії держави стали постанови Ради Міністрів СРСР 1986 року, згідно з якими підприємства отримували у своє розпорядження частину валютного виторгу за обмеженого права використовувати її на власні потреби. Цими постановами було започатковано децентралізацію зовнішньоекономічної діяльності [4]. Варто вказати, що до формального розпаду СРСР на його території існувало 15 незалежних центральних банків, які здійснювали нескординовану емісію єдиної валюти – рубля. Це призвело до ситуації, за якої кожен із банків емітував безготівкові рублі з огляду на потреби кожної республіки й економічної політики свого уряду [4].

Абсолютно новим етапом розвитку інституту валютного регулювання стало набуття Україною статусу незалежної держави. Після розпаду СРСР українська економіка отримала в спадок цілу низку негативних явищ, характерних для початкового етапу розвитку валютного ринку України, серед яких слід зазначити такі:

- 1) організаційну слабкість банківської системи;
- 2) низький рівень державних валютних резервів;
- 3) кризу неплатежів у безготівковому обігу з країнами СНД, зокрема з Росією;
- 4) відсутність заборони на проведення будь-яких обмежень на продаж іноземної валюти юридичним особам і системи обов'язкового продажу іноземної валюти;
- 5) недосконалість системи контролю за проведенням валютних операцій і порядку переміщення валюти через кордон України;
- 6) широке використання іноземних валют у внутрішньому обігу, яке істотно підірвало стійкість і без того слабкої грошової одиниці;
- 7) постійний дефіцит платіжного балансу у відносинах з країнами СНД і загострення економічної та енергетичної кризи [5, с. 25–40].

До моменту виходу із зони рубля, тобто до 16 листопада 1992 р., єдиним платіжним засобом в Україні залишався радянський (а пізніше – російський) рубль, а також діяла радянська система множинних курсів для різних типів балансів за поточними операціями і за балансом руху капіталу. Як відомо, у цей період Україна не мала власного валютного законодавства, тому суб'єкти господарювання діяли відповідно до законодавства СРСР. Основою цього законодавства був порядок обов'язкового розподілу виторгу в іноземній валюті між союзним і республіканським валютними фондами та валютним фондом безпосередньо підприємства (у пропорції 50% на 50%) [6, с. 193]. Отже, валютний контроль в Україні почав здійснюватися відразу після проголошення її незалежності та виходу з рублевої зони у листопаді 1992 р. І саме у листопаді 1992 – березні 1993 рр. почала формуватися в Україні власна система валютного регулювання [6, с. 193].

Першим нормативно-правовим актом, який заклав основу валютного регулювання в нашій країні, став Указ Президента України «Про реформу грошової системи України», відповідно

до якого єдиним законним засобом платежу на території України стає український карбованець, представником якого в готівковому обігу є купон Національного банку України. Крім того, було визначено, що з метою збереження взаємовигідних господарських зв'язків з державами рублевої зони вводиться режим конвертованості українського карбованця щодо рубля. Обмін цих валют здійснюється за курсом та в порядку, визначеному Національним банком України [7].

Наступним важливим кроком на шляху становлення валютного регулювання в Україні стало прийняття Кабінетом Міністрів України 19 лютого 1993 року Декрету «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», в якому вперше на законодавчому рівні було закріплено такі терміни, як «валюта України» та «іноземна валюта». Відповідно до вказаного Декрету, Національний банк України є головним органом валютного контролю, що здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених цим Декретом до компетенції інших державних органів; забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з цим Декретом та іншими актами валютного законодавства України [8]. Варто також вказати, що основним елементом валютного регулювання відповідно до вказаного нормативно-правового акту є валютні обмеження, що розглядаються як система державних заходів, спрямованих на встановлення порядку проведення валютних операцій. Відповідно Декрету резиденти і нерезиденти мають право здійснювати валютні операції з урахуванням обмежень, які встановлюються чинним законодавством України. Під час цього використовуються різні правові способи: ліцензування валютних операцій; лімітування або заборона проведення окремих валютних операцій певними суб'єктами валютних відносин [9].

Таким чином, першим етапом становлення валютного регулювання в незалежній Україні був період з 1991 по 1993 рр. Саме у зазначений час з'являються перші нормативно-правові акти, які спрямовані на врегулювання валютних правовідносин. У цей період часу Національний банк України встановлював офіційні обмінні курси карбованця відносно російського рубля та американського долара, а рівень обмінного курсу для банківської системи визначався окремо на міжбанківському валютному ринку. Така ситуація призвела до того, що багато грошових коштів було виведено із України за кордон, що негативно вплинуло на стан економіки держави та призвело до швидкого знецінення карбованця. Керівники новоствореної держави були вимушені визнати свої помилки у валютному регулюванні та змінити існуючу політику у бік жорсткості.

Початком наступного етапу розвитку валютного регулювання в Україні слід визнати прийняття цілої низки нормативно-правових актів різної юридичної сили, серед яких слід назвати:

1) Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23 вересня 1994 р.;

2) Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо повернення в Україну валютних цінностей, що незаконно знаходяться за її межами» від 18.06.1994 р.;

3) Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення валютного та експортного контролю» від 07.09.1994 р.;

4) Наказ Національного банку України «Про затвердження Інструкції про порядок здійснення розрахунків у іноземній валюті за експортно-імпортними операціями на умовах відстрочки платежів чи поставок» від 14 червня 1994 № 85 [10]. Відповідно до Інструкції усі міжнародні розрахунки, пов'язані з експортом та імпортом товарів, наданням послуг та іншими комерційними угодами, здійснюються резидентами України (юридичними та фізичними особами, зареєстрованими як підприємці) лише через уповноважені банки, тобто комерційні банки України, що мають ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій. Міжнародні розрахунки за комерційними угодами здійснюються уповноваженими банками України, як правило, у вільно конвертованій валюті, а також у валюті з обмеженою конвертованістю та розрахунковій валюті клірингових рахунків згідно з умовами міждержавних та міжбанківських угод [10];

5) постанова Правління Національного банку України «Про уніфікацію курсу українського карбованця до іноземних валют та лібералізацію валютного ринку України» від 22 жовтня 1994 р., якою було проголошено, що офіційний курс карбованця до долара США, німецької марки, російського та білоруського рублів визначається на підставі результатів торгів на Українській міжбанківській валютній біржі, тобто постійно змінюється. Установлений у такий спосіб офіційний курс карбованця використовується під час здійснення усіх безготівкових і готівкових операцій продажу та купівлі іноземної валюти. Отже, фіксований курс карбованця до іноземних валют, що використовувався Тендерним комітетом, було скасовано, а множинність курсів – ліквідовано. У країні залишився один законний курс, що було прогресивним для розвитку валютного ринку

України (сприяло поверненню валютного виторгу від експорту в Україну, збільшенню на ринку пропозиції іноземної валюти тощо) [6, с. 193].

Таким чином, другий період розвитку валютного регулювання в Україні охопив час з 1993 по 1996 рік. Характеризується намаганням держави стабілізувати національну валюту. Національним банком України було фіксовано обмінний курс карбованця до долара США, німецької марки та російського рубля. Крім того, з метою попередження виведення грошових коштів із держави було встановлено жорсткі умови використання валютної виручки. Варто погодитись із позицією А.П. Рум'янцева, який відзначає, що валютне регулювання наприкінці 1994–1996 рр. сприяло позитивним тенденціям. Наприклад, зросла роль Української міжбанківської валютної біржі як центра проведення валютних операцій, стабілізувалися попит та пропозиція іноземної валюти, створено значні валютні резерви та залучено 1,5 млрд дол. від МВФ, відбулася переорієнтація частини коштів з валютного й кредитного ринків на ринок державних цінних паперів [11].

Новий етап розвитку валютного регулювання в Україні починається у 1996 році з прийняттям Конституції України, яка заклала абсолютно нові правові засади діяльності Національного банку України та інших суб'єктів валютного регулювання. Крім того, обов'язково слід відзначити, що у травні 1997 року Україна заявила про приєднання до статті 8 МВФ, а тому юридично гривня стала конвертованою валютою за поточними операціями, що передбачало зняття обмежень на здійснення валютних операцій, які обслуговують торговельний баланс держави. У зв'язку з цим було скасовано обов'язковий продаж валюти, який для підтримання курсу гривні знову було відновлено 7 вересня 1998 року [4, с. 27]. Що ж стосується нормотворчої діяльності, то у цей період активно приймаються лише постанови Національного банку України, зокрема постанови Правління Національного банку України «Про затвердження Положення про валютний контроль» від 08.02.2000 р. № 49, «Про затвердження Положення про порядок та умови торгівлі іноземною валютою» від 10.08.2005 р. № 281, «Про затвердження Положення про порядок видачі Національним банком України індивідуальних ліцензій на використання іноземної валюти на території України як засобу платежу» від 14.10.2004 р. № 483 із змінами тощо.

Висновки. Таким чином, інститут валютного регулювання в Україні пройшов досить довгий шлях свого розвитку. Однак на сьогодні говорити про те, що цей процес є завершеним, не доречно. Це пов'язано із тим, що сьогодні у чинному законодавстві існує низка прогалин у валютному регулюванні, що негативно впливає на якість цієї діяльності. Крім того, слід звернути увагу на те, що законодавець недостатньо уваги приділив нормотворчій діяльності, про що свідчить наявність законів та підзаконних нормативно-правових актів, які вже є занадто застарілими та не відповідають сучасним соціально-економічним та політичним реаліям. Нині можна констатувати, що постала нагальна проблема у прийнятті Закону України «Про валюту», який би містив сучасні положення та норми, які дозволили б врегулювати досить складні правові відносини, що складаються у сфері валютного регулювання.

Список використаних джерел:

1. Крохіна Ю.А. Валютне право: підручник для академічного бакалаврату / за ред. Ю.А. Крохіної. 5-е вид., перероб. і доп. М: Видавництво Юрайт, 2015. 553 с.
2. Губин Е.П., Лахно П.Г. Предпринимательское право Российской Федерации / М.: Юрист, 2003. 526 с.
3. История валютных отношений в России: краткий экскурс с картинками. URL: <https://geektimes.ru/company/broker/blog/270260/>.
4. Боришкевич О.В., Краснова І.В., Білошапка В.С. Валютне регулювання та контроль: навч. посіб. К.: КНЕУ, 2008. 400 с.
5. Кравченко Л.М., Шапошников О.О. Валютне регулювання і валютний контроль в Україні: навч. посіб. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 102 с.
6. Національний банк і грошово-кредитна політика: підручник / за ред. А.М. Мороза та М.Ф. Пуховкіної. К.: КНЕУ, 1999. 368 с.
7. Указ Президента України «Про реформу грошової системи України» від 07.11.1992 № 549/92. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/549/92>.
8. Про систему валютного регулювання і валютного контролю: Декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 № 15-93. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-93>.
9. Баулін О.В., Лебідь В.І., Матвеев П.С., Пожидаєва М.А. Адвокатський іспит: підготовчий курс: навч. посіб. К.: Алерта, 2013. 736 с.

10. Про затвердження Інструкції про порядок здійснення розрахунків у іноземній валюті за експортно-імпортними операціями на умовах відстрочки платежів чи поставок: наказ Національного банку України; Інструкція від 14.06.1994 № 85. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0085500-94/conv>.

11. Рум'янцев А.П., Рум'янцева Н.С. Зовнішньоекономічна діяльність: навч. посіб.: 2-ге вид. перероб. та доп. К.: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.

УДК 378.168:004

КЛУБАНЬ М.В.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПІДРУЧНИКІВ ТА ЕЛЕКТРОННИХ ПОСІБНИКІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Стаття присвячена актуальним правовим та організаційним питанням використання електронних навчальних посібників та електронних підручників в освітньому процесі у вищих навчальних закладах. Досліджено поняття та основні вимоги, що ставляться до електронних навчальних засобів, і методи їх застосування.

Ключові слова: електронний посібник, електронний підручник, електронна освіта, сучасні методи навчання у вищих навчальних закладах.

Статья посвящена актуальным правовым и организационным вопросам использования электронных учебных пособий и электронных учебников в образовательном процессе в высших учебных заведениях. Исследовано понятие и основные требования, предъявляемые к электронным учебным средствам, и методы их применения.

Ключевые слова: электронное пособие, электронный учебник, электронное образование, современные методы обучения в высших учебных заведениях.

The article is devoted to topical issues of use of electronic manuals and electronic textbooks in educational process in higher educational institutions. The concept and the main requirements imposed to electronic educational means and their methods of use have been investigated.

Key words: electronic tutorial, electronic textbook, electronic education, modern methods of teaching in higher educational establishments.

Актуальність теми. У сучасному мінливому світі відбувається поступове руйнування традиційного освітнього середовища. Друковане видання перестає бути основним джерелом інформації. Здобувач освіти в більшості випадків буде використовувати менш якісну інформацію в електронному вигляді, ніж витратити час і кошти на отримання друкованої літератури.

Одним із способів адаптації системи навчання до подібних змін є розроблення електронних підручників та посібників. Зміст і дизайн підручника визначаються його призначенням і метою створення. Тому важливим вбачається вироблення правових стандартів щодо змісту та дизайну електронного підручника як елемента нового освітнього середовища.

Сучасні науковці розуміють, що традиційні уявлення про форми і методи досягнення ефективного виконання роботи й успіхів у навчанні вже застаріли. Тому це потребує змін організаційної схеми взаємодії здобувача освіти та викладача, її переорієнтування із педагогічного впливу і контролю на відносини сприяння сумісній діяльності та кооперування. Аналіз літера-